

**Universitat de les
Illes Balears**

Facultat de Filosofia i Lletres

Memòria del Treball de Fi de Grau

Les ciutats desconegudes de Guium i Tucis

Carlos López Pou

Grau de Història

Any acadèmic 2020-21

Treball tutelat per Enrique García Riaza
Departament de Ciències Històriques i Teoria de les Arts

S'autoritza la Universitat a incloure aquest treball en el Repositori Institucional per a la seva consulta en accés obert i difusió en línia, amb finalitats exclusivament acadèmiques i d'investigació	Autor		Tutor	
	Sí	No	Sí	No
	☒	☐	☐	☒

Paraules clau del treball:
Romanització, Municipalització, Plini, Guium, Tucis ...

Índex

1. Introducció. (Pàgs. 3-5)

- Objectius del treball. (Pàgs. 5-6)

- L'Estat de la qüestió. (Pàgs. 7-11)

2. La romanització de Mallorca. (Pàg. 12)

2.1. Els assentaments rurals de Mallorca. (Pàgs. 13-14)

2.2. Estudis historiogràfics sobre la ubicació de Guium i Tucis. (Pàgs. 14-17)

3. Aspectes de la toponímia aràbiga sobre Guium i Tucis. (Pàgs. 17-19)

4. L'epigrafia. Aspectes de dues inscripcions referents a Guium i Tucis. (Pàg. 20)

4.1. El cas del ciutadà guiuntà Cneus Gavius Amethystus. (Pàgs. 21-22)

4.2. El cas de Tucis: Pompeia Falconilla. (Pàgs. 23-24)

5. La municipalització de Guium i Tucis. (Pàgs. 25-27)

6. Conclusions. (Pàgs. 28-30)

Ànnex epigràfic

CIL II: (Corpus Inscriptionum Latinorum II).

CIB: (Corpus de Inscripciones Baleáricas).

ILS: (Inscriptiones Latinae Selectae).

ILER: (Inscripciones Latinas de la España Romana).

HEp: (Hispania Epigraphica).

1. Introducció

Les ciutats de Guium i Tucis es consideren les dues ciutats més desconegudes pels historiadors degut a que no tenim dades precises d'aquestes dues ciutats. Els historiadors no han pogut constatar la seva localització ni tampoc concretar una idea concreta de com era el seu origen; i del per què no tenim indicis topogràfics ni arqueològics. La poca informació en relació a la seva ubicació dins la historiografia balear genera importants dificultats per l'anàlisi d'ambdues ciutats.

Les fonts historiogràfiques respecte a les dues ciutats demostren uns trets molt particulars i en certa mida, semblants. La manca d'evidències i de registres arqueològics – ja sigui per la falta d'excavació i de prospeccions topogràfiques – fan dubtar de la validesa de hipòtesis i teories interpretatives que puguin demostrar l'existència de les ciutats de Guium i Tucis. En canvi, algunes fonts poden oferir certs indicis pel tema del treball que he realitzat. Pel Treball de Fi de Grau sobre les ciutats de Guium i Tucis he fet un anàlisi considerant les diferents hipòtesis de l'evolució històrica de les dues ciutats.

En primer lloc, dins les fonts literàries els autors clàssics fan una descripció on no s'indica en els textos algunes particularitats sobre les ciutats. Concretament dins les fonts literàries, l'origen de les ciutats, la seva ubicació, les distàncies entre ciutats, etc. Són qüestions quasi desconegudes. Destaca només l'obra d'un autor en particular: Plini el Vell. Segons ens relata Plini el Vell a la seva *Naturalis Historia* les ciutats de Guium i Tucis eren *Oppida Latina* (ciutats llatines), és a dir, eren ciutats amb dret de ciutadania llatina. Aquesta font és molt important degut a que esmenta el seu status jurídic, emperò desconeixem la seva ubicació i any de fundació. Dins les fonts clàssiques, la font de Plini el Vell és la que més m'ha apropat al tema del treball. Així mateix, hi han altres fonts que m'han ajudat a aprofundir més en el concepte de les ciutats a l'antiguitat balear com per exemple està el cas d'Estrabó que anomena les ciutats com a *poleis* pel significat hel·lenístic de les antigues polis gregues en funció de que fossin ciutats autònomes. També està el cas de Pomponi Mela degut a que es fa referència a l'origen de les ciutats romanes en forma de *castella* (fortificacions o campaments militars romanes). La descripció de Mela tendria un sentit proper degut a

que després de la conquesta romana de les Illes Balears s'originaren les primeres ciutats de Mallorca (Palma i Pollentia) sent en els seus orígens campaments militars romans assentats durant la conquesta, i que anaren urbanitzant-se al llarg dels segles posteriors.

En segon lloc, els fets dels assentaments rurals, la divisió de terres per mitjà de les centuriacions i el repartiment de terres després de la conquesta romana de les Illes Balears podrien ser una mostra més evident de l'origen de les dues ciutats de Guium i Tucis. Concretament, a l'illa de Mallorca trobam mostres de assentaments rurals en el Pla, el Sud i el Llevant de l'illa Major de les Balears. Tots els assentaments rurals d'època romana podrien tenir certa relació amb les ciutats de Guium i Tucis havent tingut un origen preromà. Els assentaments rurals podrien determinar una aproximació geogràfica d'una possible ubicació de les dues ciutats. Precisament, sobre la ubicació de Guium i Tucis s'ha discutit molt entre els historiadors del S.XIX i del S.XX, però no s'ha trobat cap dada recurrent respecte a la seva localització.

En tercer lloc, tenim les fonts epigràfiques i els aspectes toponímics. En relació amb les fonts epigràfiques trobam dues inscripcions que permeten conèixer l'evolució de la municipalització de Guium i Tucis, (una de elles trobada a Tarraco, i l'altra inscripció trobada a Petra) d'una municipalització a les dues ciutats a partir del S.I-II d.C amb l'Edicte de Llatinitat de Vespasià (73-74 d.C) just a l'època dels emperadors flavis, i també del final de la vida de Plini el Vell, de les quals tendria molta relació amb el *Ius Latii* i els *Oppida Latina* de Guium i Tucis. Per tant, les dues inscripcions estudiades - ja que tenen una relació directe amb Guium i Tucis - permeten un estudi interpretatiu molt important que ens permet conèixer molt més la municipalització de les Balears a partir dels emperadors flavis. Gràcies a les fonts consultades es pot fer una idea hipotètica de com evolucionaren aquestes ciutats durant la romanització fins a l'època imperial a les Balears.

Dins la toponímia, cal tenir en compte la seva complexitat. També cal indicar que les traduccions dels textos plinians en edicions anglosaxones han fet dubtar als historiadors (sobretot historiadors mallorquins locals i antiquaristes) de la pervivència del nom original, conservant una tradició local de la seva ubicació. Tal com es veura en

els següents punts, el cas d'Antoni Furió amb el nom de Cinium i de la seva ubicació a Sineu. És important considerar la toponímia àrbiga dins la documentació medieval del S.XIII sobre una alqueria àrab ubicat a Sineu-Petra que porta el nom de Tucis.

Objectius del treball

Els objectius del Treball de Fi de Grau consten d'una sèrie de punts significatius entorn a la història antiga balear referents a les dues ciutats de Guium i Tucis.

1) Oferir una síntesi de la romanització de Mallorca.

El cas de la romanització de Mallorca després de la conquesta ha suscitat un tema d'estudi important dins la historiografia balear que pot oferir un punt interessant en relació a la formació de les ciutats de Guium i Tucis. Per altra banda, també pot oferir un context històric sobre la formació dels assentaments rurals, i de la divisió i repartiment de les terres mallorquines a mode de teoria interpretativa de forma que tengui una relació propera amb la localització. Al mateix temps sobre els estudis "geogràfics" i/o topogràfics, cal dir que permeten fer una aproximació de com era la política de centuriacions de terres pels romans després de la conquesta. Seria un cas d'estudi molt profitós per el tema del treball que estic realitzant. A més a més, la romanització de Mallorca és un tema d'estudi molt explorat pels historiadors locals, que mostren un gran interès pel coneixement de les polítiques de dominació romana i del repartiment de terres després de les conquestes de territoris que anaven afegint als seus dominis.

2) Recollir i analitzar les referències clàssiques sobre Guium i Tucis.

Com he assenyalat a la introducció, la interpretació dels textos literaris que els autors d'època antiga han relatat a les seves obres ofereixen un context molt generalitzat i sense matisos que ens indiquin o recalquin més informació sobre les ciutats de Guium i Tucis. Com ja he indicat, en el cas de Guium i Tucis les referències de les fonts literàries són quasi inexistent; només tenim algunes referències als topònims, com el cas de Plini el Vell. L'objectiu a seguir pel treball és fer un anàlisi de les fonts sobre els textos clàssics, considerant la seva llengua i cronologia, i determinant la seva verosimilitud. En

especial, les referències plinianes, atesa la seva redacció propera als fets (època d'August-S. I dC) són molt interessants en relació a l'estudi de Guium i Tucis.

3) Identificar la problemàtica sobre el seu status jurídic i evolució política.

La problemàtica del seu staus jurídic i la seva evolució política es fan evidents, com a conseqüència de la mancança de informació. Cal identificar una municipalització a les dues ciutats a partir del S.I-II d.C amb l'Edicte de Llatinitat de Vespasià (73-74 d.C). A partir de les dades epigràfiques, constatarem igualment un notable desenvolupament institucional, amb *cursus honorum* municipals (el cas de Cneus Gavius Amethystus). Per altre banda, també s'identificarà el seu *ordo decurionum*, al igual que probablement, la seva tribu d'origen, molt important per conèixer el punt de la municipalització de Mallorca en els SS. I-II d.C.

4) Abordar l'estat de la qüestió sobre els problemes d'ubicació.

Sobre els problemes de la localització i ubicació de les dues ciutats existeix un debat que ens fa impossible determinar el punt exacte en que poden ser localitzades ambdues ciutats. Les fonts toponímiques àrbigues descriuen uns aspectes que es troben a la documentació medieval pel concepte del repartiment de Mallorca de 1230 després de la conquesta catalo-aragonesa del rei en Jaume I el 1229. Aquests topònims han estat molt qüestionades pels historiadors de la història antiga i medieval de Mallorca. El cas de la toponímia àrbiga sobre Guium i Tucis suggereix una relació amb el districte musulmà de *Jijnau-Batra* (Sineu-Petra) amb una alqueria localitzada a aquest districte anomenat *Tuze* que provendria de Tucis. En relació amb la toponímia llatina, els traductors anglesos traduïren Cinium envers de Guium justificant pels historiadors locals sineuers amb l'ubicació de Guium amb Sineu. Precisament, això ha estat un focus de debat desde el S.XIX fins a principis del S.XX de la problemàtica de la ubicació de Guium i Tucis. És per això que actualment encara no s'ha fet cap acció arqueològica ni tampoc cap prospecció de les terres circumdants. Totes aquestes dades toponímiques són molt utilitzades pels historiadors a l'actualitat.

L'estat de la qüestió

Dins els aspectes dels estudis referents a Guium i Tucis he consultat una bibliografia àmplia amb referències que destaquen dins els punts del treball que he desenvolupat. Dins les produccions historiogràfiques del S.XIX, trobam autors molt reconeguts. Un d'aquests autors és Antoni Furió, historiador i antiqüarista, que qüestiona la ubicació de Guium o Cinium explicant mitjançant les fonts toponímiques aràbiques i epigràfiques. Justifica la localització d'aquesta ciutat al municipi de Sineu explicada a la seva "Carta histórico-crítica sobre el lugar que ocupó la antigua Cinium" de 1842 agafant referències de la documentació medieval catalo-aragonesa. A finals del S.XIX, un altre autor molt destacat de la historiografia balear seria Ernst Hübner. Aquest epigrafista crítica la tesi de Furió qüestionant les evidències epigràfiques, de les quals a la seva obra "Monumentos epigráficos de las Baleares" de 1879 explica que aquestes inscripcions trobades per Furió resultaren ser falsificacions, posant en dubte el debat de la localització de Guium. Ja a mitjans del S.XX, destaquen molt els estudis epigràfics. Un d'aquests autors és Cristóbal Veny amb el seu "Corpus de las Inscripciones Baleáricas hasta la dominación árabe" de 1965 que fa un complet recull de les inscripcions que contenen informació referent a les Balears romanes, molt útil pels historiadors actualment. Per últim destaca Josep Mascaró Passarius amb l'obra "Historia de Mallorca. Tomo II" de 1978 que reuneix una compilació molt detallada de la història de l'antiguitat balear.

En segon lloc, abordarem un repàs a la historiografia sobre l'evolució de la romanització a les Balears. Partint del primer punt del treball, explicaré el concepte de la romanització a Mallorca després de la conquesta de Balears per Quint Cecili Metel en el 123 a.C, i també els orígens dels assentaments rurals i la divisió de terres per centuriació romanes a Mallorca. Les referències bibliogràfiques que he consultat pel punt en qüestió són d'autors reconeguts dins la historiografia balear actual. Un dels autors en qüestió és Antoni Arribas a la seva obra "La romanització de les Illes Balears" de 1988 on explica el context històric de la romanització de Balears, i també dels estudis de Raimondo Zucca a la seva obra "Insulae Baliares. Le isole Baleari sotto il dominio romano" del 1998 molt important dins la historiografia balear per l'estudi de

la romanització a les Balears. Una autora molt important és Margalida Orfila destacant molt en els seus estudis sobre els assentaments rurals a Mallorca sistematitzant teories i/o hipòtesis que s'aproximen a l'estudi dels assentaments preromans que tengueren els orígens de les ciutats com els casos de Guium i Tucis. A la consulta de les seves fonts d'estudi tenim precisament una hipòtesi interessant d'Orfila, de les quals ens esmenta com alguns dels jaciments d'època postalaiòtica o del Talaiòtic Final ubicats a Sineu i Petra foren reconvertits després de la conquesta romana en assentaments rurals o *villae* haguert tengut una evolució urbanística arribant a ser *Oppida Latina*. Hem refereixo als articles d'Orfila anomenades "Asentamientos rurales romanos en las Islas Baleares" i "La época romana en las Islas Baleares: La documentación arqueológica" de l'any 2006. I també junt amb Esther Chávez trobam l'obra "Las Baleares durante el período tardo-republicano (123 AC., a Augusto)" de l'any 2006 per un estudi molt generalitzat sobre la romanització. Una altra obra molt reconeguda és "Asentamientos rurales romanos en las Islas Baleares" del 2009. Altres autors destacats són Jordi Amengual i Quetgles sobre l'estudi de les terres i dels jaciments vinculats a l'època romana a la TIR i en l'Iberische Landeskunde; o també Marta Prevosti que detalla molt bé sobre el poblament i l'economia rural dins el Conventus Tarraconensis i a les Balears. Així mateix hi han dos autors que destaquen molt pels seus estudis sobre la centuriació romana i dels assentaments per repartiment que són M.M Estarellas junt altres autors en el seu article "Evolución de los estudios sobre la romanización de la isla de Mallorca" i Jaume Cardell junt amb altres autors als articles "La conquesta romana i la planificació del territori a Mallorca", "La continuidad de ocupación en época romana de los asentamientos prerromanos de Mallorca" i "Nuevas perspectivas en torno a la romanización de la isla de Mallorca: El mundo rural". Aquest últim autor és el més destacat pels estudis de les centuriacions com a estratègies, no només econòmiques, sinó també topogràfiques degut a terres reconvertides i repartides entre els colons havent així zones d'explotació rural.

En tercer lloc, sobre el punt de les aportacions toponímiques i epigràfiques destaquen algunes fonts referents. Dins les fonts toponímiques trobam la toponímia llatino-aràbiga, però també una toponímia semita o ibera. Dins aquestes fonts he trobat autors reconeguts com Santiago Pérez Orozco on fa referència a Guium i Tucis. Un

altre autor molt destacat dins les fonts toponímiques és Guillem Rosselló Bordoy per a la toponímia aràbiga sent un autor molt reconegut pels seus estudis sobre la història antiga i l'Íslam a Balears. Aparentment per a la fonts del treball s'ha utilitzat la documentació medieval catalo-aragonesa del S.XIII com el Llibre del Repartiment del Rei en Jaume I, la Rembrança de Nuno Sanç, o també el Liber Maiolichinus de 1149 per a la toponímia medieval i alguns estudis per complementar el tema del repartiment de terres. Alguns altres autors destacats sobre la font toponímica són Antoni Ginard Bujosa i Andreu Ramis Puig-gròs; Alexandre Font Jaume, Miquel Barceló, Cosme Aguiló i Joan Corominas junt amb Josep Mascaró Passarius a la seva "Onomasticon Cataloniae" de 1989. En referència a l'aportació epigràfica anirà en relació sobre els casos d'estudi de les dues inscripcions que més s'han documentat per l'estudi de Guium i Tucis (en relació també al punt de la municipalització). Les dues inscripcions més importants referents a l'aportació epigràfica són els epígrafs de Cneus Gavius Amethystus i Pompeia Falconilla. He trobat també referències sobre els homenatges públics i privats com les autores Maria Luisa Sánchez León i Estíbaliz Ortiz de Urbina estudiant l'epígraf de Amethystus. Sobre l'epígraf referent a Tucis de la ciutadana Pompeia Falconilla trobam casos d'estudi com el de Jaume Juan Castelló que fa un estudi molt exhaustiu sobre la ciutat de Tucis agafant la referència de la inscripció de Falconilla; i també autors com Marc Mayer i Olivé i Raepsaet-Charlier sent molt complementaris amb les seves postures sobre l'origen de Falconilla.

Per últim, destaca l'estudi de la municipalització de Guium i Tucis. Sobre la municipalització de Guium i Tucis s'han constatat moltes teories de com era el seu status i la seva diversitat estatutària. Per una part, he destacat a Marta González Herrero sobre la qüestió de l'*origo* explicant una contextualització històrica citant l'epígraf d'Amethystus, ja que indica la seva ciutadania a Guium. Per altre part, González Herrero explica els conceptes de les *adlectio inter cives* i les seves variants com el canvi de tribu o la doble ciutadania exemplificant la figura d'Amethystus com a ciutadà de Palma i de Guium, i perteneixent a la tribu Quirina en comptes de perteneixer a la tribu Velina molt important a la ciutat de Palma. González Herrero també explica el *Ius Latii* en el S.II d.C (època d'Amethystus segons la inscripció) durant la dinastia flàvia tenguent una relació a partir del 150-180 d.C a Hispània; i per la

fórmula epigráfica *Omnibus honoribus in rebus publici sua functus*. Un altre autor molt destacat sobre els estudis dels *Oppida Veteris Latii* és David Espinosa Espinosa citant la font pliniana i de la seva evolució fins a època vespasiana agafant els trets que suposen una clara referència per a l'aportació de l'estudi del treball de les ciutats llatines de Guium i Tucis. Una autora reconeguda mencionada anteriorment és Estíbaliz Ortiz de Urbina proposant dos plantejaments metodològics sobre els conceptes del *Ius Latii* i els *Oppida Latina*. Aquestes aportacions de l'autora són molt importants també pel tractament de la qüestió de la municipalització de Guium i Tucis. Sobre la municipalització flàvia destaca Javier Andreu Pintado fent un estudi generalitzat dels *Oppida Latina* i del punt important que s'esmenta sobre la tribu Quirina. Un altre punt molt important que s'esmenta a la municipalització és la relació socio-política, de les quals destaca Amethystus amb la gens dels Clodii de Tarraco tal com explica Iban Cabrelles. Aquesta data és molt important degut a que els ciutadans mallorquins tenien una connexió directe o indirecte amb les gens més importants de Tarraco. Per descomptat, destaquen els homenatges senatorials privats, dels quals destaco autors com Ángel A. Jordán Lorenzo explicant que Pompeia Falconilla era filla d'un cònsol suffete de Tarraco. Dins els estudis de les tribus a Mallorca destaco la qüestió de la tribu Quirina a Palma amb la hipòtesi de María José Pena realitzant un anàlisi interessant de la rellevància de la tribu Velina de Palma i la connexió de la nomina Gavius/Cavius sent Gavius Amethystus perteneixent a la tribu Quirina sent oriünd de Guium i ciutadà de Palma durant l'època dels flavis.

Per últim, com a darrera aportació dels estudis de la municipalització flàvia a Balears referents sobre les ciutats de Guium i Tucis dins la historiografia balear trobam els dos autors més reconeguts Enrique García Ríaza i María Luisa Sánchez León. Enrique García Ríaza explica com Guium i Tucis varen ser rellevants durant la romanització balear i quins eren els seus orígens estatutaris sent al principi *Civitas Stipendiariae* durant els inicis de la romanització aportant les dades epigràfiques de Cneus Gavius Amethystus i Pompeia Falconilla. Per altre banda, destaca a Guium i Tucis com a *Oppida Latina* ja en època de l'emperador Vespasià amb l'Edicte de Llatinitat dels flavis coincidint a l'època de Plini el Vell. També explica el canvi de municipalitat arribant a ésser municipis flavis romans de ple dret, al igual que els estudis dels *cursus honorum* locals pel

desplaçament cap a altres ciutats mallorquines com el cas d'Amethystus. Això significaria un canvi municipal molt constant a Guium i Tucis tenguent molta rellevància en el seu moment. L'aportació dels estudis de María Luisa Sánchez León sobre els homenatges públics a Balears és molt significativa. Ens constata la *curia* romana de Tucis referenciant a Falconilla i les diferents interpretacions d'aquesta dona. Per últim, ambdós autors aporten els estudis de la municipalització de les Balears sobre Guium i Tucis en un context general, però amb matisos molt específics d'aquestes dues ciutats. A la seva obra "Roma y la Municipalización de la Baleares" expliquen molt bé els orígens de les dues ciutats sent antics assentaments preromans que durant la romanització eren ciutats stipendiaries, és a dir, eren ciutats que pagaven un tribut a canvi de la seva autonomia dins l'òrbita de Roma. Un altre cas en concret seria la de les ciutats en forma de *coloniae* habitades per *peregrini*. Per últim destaquen els estudis del seu status jurídic i les interpretacions sobre la seva ubicació.

Tota la informació recollida per el treball elaborat en aquest estat de la qüestió en referència a ambdues ciutats aporta uns detalls d'informació molt variades dins la historiografia hispànica i balear. El treball sobre les ciutats desconegudes de Guium i Tucis compleix en les expectatives teòriques i de la diversitat d'hipòtesis dels autors sobre la romanització i les variants sobre les centuriacions, assentaments rurals i repartiments de terres, la municipalització, la localització, les fonts epigràfiques i toponímiques que he registrat com a fonts d'estudi pel treball. Malauradament, la falta de registre arqueològic i topogràfic segueix sent un problema pels historiadors experts en l'antiguitat balear.

2. La romanització de Mallorca

La romanització de Mallorca començà després de la conquesta de Quint Cecili Metel en el 123 a.C. La romanització fou bastant progressiva desenvolupant un programa d'explotació sent un dels objectius la creació de nuclis de població.¹ Amb les fundacions de Palma i Pollentia, i de la ciutat Bocchoritana com a *Civitas Foederata*, seria possible que les ciutats de Guium i Tucis fossin fundades entorn a aquesta època. Segons els autors Guium i Tucis tenien un origen preromà derivant de poblacions indígenes que evolucionaren com a assentaments rurals en categoria de *Civitates Stipendiariae*,² és a dir, com a ciutats stipendiaries.³ És clar que el 123 a.C, s'implantà un nou ordre polític que aniria romanitzant l'illa amb noves costums, identitats, llengües, escriptures, etc...

Dins el tema que s'observa dins la romanització, s'ha de veure desde el punt de vista de les poblacions preromanes del Talaiòtic Final o Postalaiòtic amb la reutilització de les poblacions indígenes convertides en assentaments rurals. És possible que Guium i Tucis fossin assentaments rurals indígenes localitzades principalment a l'espai geogràfic del Pla de Mallorca. Aquestes localitzacions serien indispensables per la possessió de la terra de conreu. Això seria possible per la aculturació i adaptació romana a l'illa implantant nous models urbanístics a les ciutats en forma octogonal com Pollentia i Sanisera (Menorca).⁴ En relació a la conquesta militar trobam pocs signes de destrucció de poblats talaiòtics significant una reutilització molt clara per l'ús de la explotació agrària del camp depenguent dels canvis o transformacions dels poblats; o bé per l'abandonament d'aquests.⁵ També és molt probable que a alguns enclavaments urbans se'ls concedís un status de privilegi en forma de *coloniae* tenguent Guium i Tucis una continuïtat dels assentaments rurals fins a època de Vespasià per la concessió dels municipis flavis com a *Oppida Latina*.⁶

¹ Orfila, 2009: 75.

² Una *Civitas Stipendiaria*, era una ciutat on es pagava un tribut anomenat *stipendium* com a forma de finançament econòmic a les arques de Roma. Guium i Tucis serien en principi aquests tipus de ciutats.

³ Orfila, 2009: 76; Orfila i Chávez, 2006: 60, 61, 63, 67; *cfr.* García Riaza i Sánchez León, 2000: 67-73; Sánchez León i García Riaza, 2004: 118.

⁴ Orfila, 2009: 76-77.

⁵ Orfila, 2009: 77.

⁶ Orfila, 2009: 78. Prevosti, 2019: 121.

2.1. Els assentaments rurals de Mallorca

La problemàtica dels assentaments rurals agrícoles de Mallorca es basa en tres punts: La continuïtat d'ocupació en els assentaments talaiòtics, els assentaments rurals formades després de la conquesta del 123 a.C i l'existència de traçes de catastres romans en diferents zones de Mallorca. Aquí trobam la problemàtica de la ubicació i Guium i Tucis que no s'han pogut descobrir.⁷ En alguns assentaments rurals sobre possibles localitzacions d'ambdues ciutats, els historiadors constaten algunes zones on hagi hagut presència romana. Una zona coneguda seria el jaciment de Sa Carrotja (Ses Salines) degut a la cronologia del jaciment que va desde l'època tardorepublicana fins l'Alt Imperi. En aquest jaciment s'han contabilitzat fins a trenta jaciments talaiòtics així com assentaments rurals.⁸ Allà es trobaren molts epígrafs i numismàtica romana de l'època. Així mateix no s'ha trobat cap registre epigràfic o numismàtic respecte a les dues ciutats. Dins el context dels assentaments rurals alguns es reconvertiren en assentaments de tipus *villae* tradicional, on alguns autors han constatat de possibles ubicacions de Tucis al municipi de Manacor o Felanitx com els casos dels assentaments de Ca'n Maiol (Felanitx), i també a l'assentament de Son Sant Jaume (Manacor).⁹ Altres zones de Mallorca on possiblement hagin existit assentaments rurals són a Sineu i Petra. En aquests municipis, la historiografia tradicional ubicaren les ciutats de Guium i Tucis. A Petra destaquen tres jaciments d'origen preromà: Termenor, Sa Font i el Camí del Molí Vell. A Sineu trobam dos jaciments: Son Alcarines i Sa Torre de Montornes.¹⁰ Aquests assentaments rurals serien pròpies de la planificació rural dins a l'illa major de les Balears, de els quals estarien lligades a Palma i Pollentia.¹¹ Sobre l'existència de catastres romans a Mallorca trobam algunes traçes parcel·làries a la zona del Plà i del Raiguer de Mallorca. Un exemple seria un possible vial de carretera on es formarien camins que conflüiren un *cardus* i un *decumanus* connectant les ciutats

⁷ Degut a la falta de prospeccions arqueològiques i de dades topogràfiques es fa molt difícil el punt de la seva ubicació exacte. Un problema que els historiadors a l'actualitat no han pogut resoldre.

⁸ Orfila, 2009: 82-83; *cfr.* Amengual i Quetgles, 2000a: 245-251; 2000b: 249, 251. Casasnovas, 2007: 139, 150.

⁹ Orfila, 2009: 84, 85; Cardell et alli, 1996: 13.

¹⁰ Orfila, 2009: 85; Cardell et alli, 1991a: 710; 1996 b: 20; 2003c: 23.

¹¹ Cardell et alli, 2003: 23, 24.

entre sí. Aquest se'l coneix com el Camí de Sa Bomba que uniria Inca amb Sineu.¹² Tots els catastres tenien un objectiu bàsic: el control de les terres rurals. Aquests territoris eren dividits i repartits als nous colons que arribaven a Mallorca per la funció de l'explotació. Tots els catastres es dividien per *centuriatio*. Una *centuriatio* era una parcel·la romana caracteritzada per espai reticulat octogonal de camins i propietats en el territori fet per un agrimensor.¹³ Determina la divisió i la mesura de superfícies agràries i les porcions d'uns terrenys. Aquests terrenys poden ser objecte de consideració econòmica i estratègica. La *centuriatio* era també una operació fiscal, en el qual l'Estat romà tenia el coneixement de les terres donades en propietat o d'arrendament dels colons, cosa que facilitava els càlculs dels lloguers o els impostos a pagar.¹⁴ També era una operació jurídica en la mesura en que les terres centuriades, al igual que la xarxa viària comporten uns estatuts legals.¹⁵ En altres paraules, la centuriació té aspectes que converteixen els assentaments rurals en espais d'interès econòmic i pecuari del espais explotat. Ignoram fins a quin punt aquestes centuriacions afectaren a les ciutats de Guium i Tucis i especialment als seus territoris.

2.2. Estudis historiogràfics sobre la ubicació de Guium i Tucis

Al llarg del S.XIX i S.XX, la historiografia ha estudiat els aspectes de les ciutats de Guium i Tucis. Alguns dels aspectes a considerar són els debats historiogràfics de les seves possibles ubicacions, que malauradament no s'han resolt.

Les fonts literàries dels autors clàssics ens aporten textos amb una informació poc específica. Les fonts literàries qualifiquen les ciutats de les Balears de diverses formes. Estrabó a la seva *Geografia* considera les ciutats com a *poleis* fundades per Quint Cecili Metel.¹⁶ Un altre autor destacat és Pomponi Mela. Pomponi Mela a la seva *Chorographia* considerant les ciutats com a *castella*.¹⁷ Els *castella* eren fortificacions o campaments militars romans que després s'originarien en ciutats. No tenim cap relació

¹² Aquest camí està ubicat aprop del Torrent de Coanegra localitzat entre Marraxinet i Santa María del Camí.

¹³ Un agrimensor era una persona que mesurava els terrenys centuriats d'una porció de terra.

¹⁴ Sánchez León i García Rianza, 2005: 51 i ss.

¹⁵ Cardell et alli, 2003: 23.

¹⁶ Strab. *Geog.* 5,1. També a Font i Jaume, 1990: 70.

¹⁷ Pom. Mel. *Chrog.* II, 124-125. També a Font i Jaume, 1990: 71.

referent que Guium i Tucis fossin *castella*.¹⁸ Guium i Tucis no haurien sigut *castella*, sinó que haguéssin tengut un canvi com a *Civitates Stipendiariae*.¹⁹ Seria molt poc probable de que tant Guium com Tucis fossin *castella*. Però hi ha un autor que és el més important on es fa referència a Guium i Tucis. Aquest autor era Plini el Vell, autor de la *Naturalis Historia*. Plini el Vell cita a Guium i Tucis com a *Oppida Latina*, és a dir, eren ciutats llatines.²⁰ Plini ens diu que Guium i Tucis eren les úniques ciutats llatines de Mallorca. Però trobam un problema amb Plini, el qual en el text cita només la condició de ciutat llatina d'ambdues ciutats. En canvi, Plini no esmenta la seva ubicació, ni la distància entre les altres ciutats, ni tampoc l'any de la seva fundació. Aquesta falta d'informació ha posat en dificultats als historiadors actuals.

En el S. XIX, els intel·lectuals i erudits mallorquins com Antoni Furió recollen tota font d'informació sobre l'illa haguent discussions entre els historiadors per a la veracitat i la quantitat de fonts. Sorgiren debats referents a les localitzacions de Guium i Tucis. Els lingüistes anglosaxons estudiaren els textos de Plini i reinterpretaren la traducció dels textos plinians.²¹ Aquests traductors canviaren els topònims de Guium i Tucis pels topònims de *Cunium* i *Cunici*. L'enfocament sobre l'ubicació de Guium havia suscitat moltes polèmiques. Les primeres edicions de la *Naturalis Historia* de Plini el Vell havia suposat moltes teories interpretatives. En general, s'acceptaven dos grups de lectura dels textos: Uns ho llegiren com a *Sinium* o *Cinium*, i altres com a *Cunici* o *Cunium*. Tots els erudits locals acceptaven les dues interpretacions. De *Cunium* o *Cunici* la identificaven amb Manacor,²² on trobam el predí de Conies, on varen apareixer restes humanes.²³ Alguns autors afirmaven que Guium estava a Inca. Aquests canvis en els noms les va agafar Furió per la seva hipòtesi de la ubicació d'una de les ciutats. Aquesta hipòtesi deia que Guium (en aquest cas *Cinium*) estava ubicat al poble de Sineu.²⁴ Aquesta hipòtesi anomenada "Carta histórico-crítica sobre el lugar que ocupó la antigua Cinium" de 1842 seria una obra que Furió justifica la seva ubicació degut a

¹⁸ Les ciutats de Guium i Tucis consideren pels historiadors antigues poblacions indígenes que reberen una condició de *d'stipendium*, i que haguéssin sigut campaments militars. Sobre la *Civitas Stipendiaria* vegeu el punt anterior sobre la romanització.

¹⁹ García Riaza i Sánchez León, 2000: 67, 71.

²⁰ Plin. *Nat. Hist.*, III, 76-77. També a Font i Jaume, 1990: 70-71.

²¹ Arribas, 1988: 13; Estarellas, 1991: 135.

²² Cortés y López, 1876: 399.

²³ Borràs Rexach, 1978: 82-84.

²⁴ Furió, 1842: 10.

l'aproximació toponímica. Furió agafa tota la informació de les fonts de toponímia àrab escrit a la documentació medieval catalo-aragonesa. També cita a Joan Baptista Binimelis diguent que "*Cinium* es fundà molt anteriorment a partir de la dominació romana de Balears".²⁵ Per altre part, descobreix i estudia uns epígrafs trobats a Sineu. Emperò, Ernst Hübner i després Cristòfol Veny qüestionarien i verificarien els epígrafs com a falsos.²⁶ La teoria fou finalment rebutjada degut a que els traductors anglosaxons varen admetre l'error a la traducció de Plini. El 1904, el traductor D. Detlefsen va remodificar de nou la traducció deixant els topònims originals de *Guium* i *Tucis*.²⁷ I el 1906 es reedità l'edició crítica de Jan i Mayhoff amb el text correcte.²⁸ Un altre enfocament que suscità la lectura de *Cinium* de Furió fou el canvi evolutiu de la traducció a *Sinium* com a variant de la toponímia aràbiga sent l'actual Sineu. Un autor també reconegut era Mossèn B. Pinya. Pinya a la seva obra "El Museo Arqueológico y la basílica primitiva de Manacor" destacava la ubicació de *Cinium* (referent a *Tucis*) a Manacor. Explicava que "La antigua *Cinium* o *Tucium* del historiador romano Plinio, no habiéndose localizado aún, nadie puede negar que sea el actual predio Coníes, cuyo nombre latino ostenta y, cosa extraña, no habiendo en él restos de talaiots, ni cuevas de habitación o funerarias, se han encontrado en su recinto más de 200 monedas de todos los emperadores romanos del alto y bajo imperio, abundancia de cerámica, utensilios, vasijas, molinos, etc. [...]".²⁹ Mossèn Pinya estava convençut de la identitat entre Coníes i *Cunium*. El que no s'ha comprès és com accepta també el terme *Tucium*, ja que la seva similitud de noms era molt diferent.³⁰ Un altre qüestió interessant és de la ubicació de *Tucis*. Alguns autors com Jaume Joan Castelló expliquen la possible ubicació de *Tucis* a Manacor, però també a Petra per l'estudi d'un epígraf trobat al municipi.³¹ Un altre autor important és Raimondo Zucca. Zucca a la seva obra "Insulae Baliares. Le isole Baleari sotto il dominio romano", Zucca esmenta la ubicació entre Petra i Manacor.³² Totes aquestes teories sobre les possibles ubicacions de *Guium* i

²⁵ Furió, 1842: 17.

²⁶ Sobre la qüestió epigràfica vegeu el punt següent sobre els aspectes epigràfics.

²⁷ García Riaza i Sánchez León, 2000: 71.

²⁸ Borràs Rexach, 1978: 83.

²⁹ Pinya, 1953: 5.

³⁰ Borràs Rexach, 1978: 84.

³¹ Joan Castelló, 2005: 371-375.

³² Zucca, 1998: 154, 244, 248.

Tucis ha estat un problema pels historiadors. La falta de prospeccions arqueològiques i topogràfiques fan més difícil de saber on són ubicades.

3. Aspectes de la toponímia aràbiga sobre Guium i Tucis

Els aspectes de la toponímia procedeixen de la documentació medieval del S.XIII. La toponímia més estudiada referents a Guium i Tucis són: la toponímia ibero-semítica i la toponímia aràbiga. La presència púnica a l'arxipèlag va ser constant durant gairebé un mil·lenni. Es perllonga desde els primers contactes comercials al S.X a.C fins a la desaparició de la moneda púnico-ebusitana a Mallorca al S.I a.C. En relació amb Guium, la hipòtesi d'una toponímia ibero-semítica és altament especulativa.³³ Alguns autors creuen que el topònim fenici `Gew` o `Gewah` que significa `esquena`. Altres esmenten que prové de `Gai` que significa `vall` sent una conjectura més arriscada.³⁴ En referència a Tucis, el topònim provendria del topònim iber `Tuki`. Sembla ser que podria procedir de l'arrel preromana de `Tukk-` trobat dins el lèxic i la toponímia de les llengües iberes com `tuc` o `tuca`.³⁵

La toponímia aràbiga, així mateix, és la més important en relació a l'estudi de les ubicacions de Guium i Tucis. Els historiadors han estudiat la toponímia àrab de Mallorca utilitzant les fonts documentals d'època catalo-aragonesa. Ja he esmentat a l'anterior punt sobre la hipòtesi que refuta Furió sobre la ubicació de *Cunium* amb el municipi de Sineu. Furió utilitza també la documentació medieval catalo-aragonesa justificant la ubicació de Guium a Sineu. Estableix que *Cinium* apareix com a tercera denominació en el Llibre del Repartiment de Jaume I de 1230.³⁶ La toponímia àrab dins el Llibre del Repartiment es troben un gran nombre de llocs que no són ni llatins, ni àrabs.³⁷ Guillem Rosselló Bordoy ens diu que hi ha una gran pervivència preromana que és present en nombre de determinats llocs d'origen rural en forma de rafals, alqueries i molins.³⁸ El repartiment de Mallorca va suposar per a Mallorca una sèrie de conservacions procedents del llatí sent un focus d'enteniment per les societats

³³ Pérez Orozco, 2015: 177.

³⁴ Pérez Orozco, 2015: 178.

³⁵ Pérez Orozco, 2006: 21.

³⁶ Furió, 1842: 23.

³⁷ Rosselló Bordoy, 2007: 421.

³⁸ Rosselló Bordoy, 2007: 421-422.

indigenes i romanes de Mallorca.³⁹ Alguns noms d'origen pre-islàmic presentaren una sèrie d'entrades de la llengua àrab. Aquests noms reflexaven una especial interdependència entre la toponímia tardoantiga acceptada pels nous pobladors de Mallorca i les imposicions musulmanes de la nova llengua pels àrabs de Mallorca.⁴⁰ Un cas concret de la toponímia àrab de Guium seria el topònim de un districte musulmà esmentat a la documentació medieval. Aquest districte era *`Yynaw'* o *`Jijnau-Batra'* (Sineu-Petra).⁴¹ Tenim indicis d'aquest municipi en el Liber Maiolichinus de 1149. En aquest document es veu com Ramón Berenguer IV, Comte de Barcelona, fa un acord amb el cabdill musulmà de Lleida, Ibn Hilal. Aquest acord estipulava que Hilal era propietari del districte *Jijnau-Batra* per la seva ajuda durant la croada pisano-catalana a Mallorca.⁴²

Dins el Llibre del Repartiment de 1230, trobam el concepte toponímic de *villae* apareixent a la toponímia àrab venguent de *Bilela* d'un rafal ubicat a *Jijnau-Batra*.⁴³ Per altra banda, referent a Guium vendria el topònim *Sixneu/Xisneu* evolucionant a partir de *Cinium/Sinium*.⁴⁴ Barceló recalca que la forma *Cinium* o *Cunium* traduïda són del tot inexactes i no justifica el nom de la villa de Sineu.⁴⁵ Així mateix, Barceló agafa la toponímia de *Sixneu/Xisneu* no com a forma de procedència de *Cinium*, sinó del topònim de *Jijnau* a partir de la conquesta catalo-aragonesa, i també donant-li nom amb *Batra*.⁴⁶ Per altra banda, Barceló es qüestiona si aquesta referència de Guium o *Jijnau* és d'origen aràbic, o bé és una adaptació pre-islàmica. Barceló anomena dues qüestions: La primera que el nom actual de Sineu seria simplement una adaptació d'un terme àrab de forma etnològica. La segona deriva que el nom de Sineu fos d'origen pre-islàmic, però agafant l'adaptació etimològica aràbiga, i que Guium no podia venir del nom de *Jijnau* degut que es fa impossible una *nun*⁴⁷ advínticia.⁴⁸ En referència a la ciutat de Tucis trobam dos topònims en dos documents medievals. Un dels documents

³⁹ Rosselló Bordoy, 203: 227, 228.

⁴⁰ Rosselló Bordoy, 2003: 228, 229.

⁴¹ Rosselló Bordoy, 2003: 232.

⁴² Ginard Bujosa i Ramis Puig-Gròs, 2009: 121-142.

⁴³ Font Jaume, 1999: 78-79.

⁴⁴ Corominas i Mascaró Passarius, 1989: 264.

⁴⁵ Barceló, 1980: 42.

⁴⁶ Barceló, 1980: 43.

⁴⁷ *Nun* significa 'nom' en àrab.

⁴⁸ Barceló, 1980: 43.

és el mateix Llibre del Repartiment de 1230 i el segon és la Rembrança de Nunó Sanç del 1230. En el topònim de Tucis trobam a ambdós documents el nom d'una alqueria musulmana ubicat a Sineu-Petra. Aquesta alqueria era coneguda com Alqueria de Al-Tuze.⁴⁹ Aquesta alqueria després del repartiment de Mallorca fou donada a Nunó Sanç, Comte de la Cerdanya i Rosselló, per haver ajudat a Jaume I durant la conquesta de Mallorca de 1229.⁵⁰ L'altre document on destaca aquesta alqueria és la Rembrança de Nunó Sanç. En aquest document descriu com Nunó Sanç fa un repartiment donant als seus vassalls territoris seus en concepte de donació. En aquestes donacions Nunó Sanç dóna a la Casa del Temple una villa o alqueria anomenada *Tici*, en el terme de Felanitx.⁵¹ Segons ens aporta la documentació medieval, el rei Jaume I concedí a Pere Garriga de Tarragona l'Alqueria de Tuze o Tute dins el districte de Petra.⁵² Així mateix desconeixem la seva ubicació exacta.⁵³ Un altre aspecte interessant referent a Tucis és de l'aportació d'altres ciutats que tenen un topònim similar, però ubicats a altres localitzacions. En el Nord d'Àfrica es troba un *Djebel* a Algèria anomenat *Tizi Ala* que fa pensar que tendria relació amb Tucis. En canvi els historiadors han constatat que no té res a veure amb la ciutat mallorquina.⁵⁴ Així mateix es relaciona el paral·lelisme del nom de Tucis amb el nom antic Tucci, nom antic romà donat a la ciutat de Martos.⁵⁵ Aquest topònim agafaria la variant preromana com romana.⁵⁶ En definitiva, la toponímia referent a Guium i Tucis és una font quasi escassa, on només trobam referències toponímiques d'origen àrab. Aquesta toponímia només es pot trobar a la documentació medieval catalo-aragonesa havent referències entorn a les reparticions de terres entre els conqueridors. Pel que fa en relació a les ciutats de Guium i Tucis només tenim petites dades referents en el nom de Sineu i de Petra dins la toponímia aràbiga. Això dificulta molt més el problema de la localització exacte d'ambdues ciutats. Però basant-se en la toponímia aràbiga, l'únic recurs dels historiadors és la documentació catalo-aragonesa.

⁴⁹ L'Alqueria de Al-Tuze o Tuzè era una alqueria que tenia sis iovades de terreny. Seria possible que allà s'originàs Tucis. Però no s'han trobat més dades d'aquesta alqueria.

⁵⁰ Bofarull, 1876: 11.

⁵¹ Borrás Rexach, 1978: 82.

⁵² Corominas i Mascaró Passarius, 1989: 300.

⁵³ Borrás Rexach, 1978: 83.

⁵⁴ Aguiló, 2008: 258.

⁵⁵ La antiga ciutat de Martos està ubicat a l'actual Jaén, Espanya.

⁵⁶ Aguiló, 2008: 259.

4. L'epigrafia. Aspectes de dues inscripcions referents a Guium i Tucis

Les fonts epigràfiques respecte a Guium i Tucis són molt escasses. En els estudis epigràfics mostren moltes interpretacions. Així mateix, només s'han pogut estudiar dues inscripcions epigràfiques referents a les dues ciutats. Les dues inscripcions són de tipus honorífica dedicats a dos personatges, dels quals els historiadors els han considerat com a ciutadans oriünds d'ambdues ciutats. Precisament, Furió va estudiar unes làpides.⁵⁷ Aquests epígrafs mostraven una tipologia de caire funeraria d'un home anomenat P. Suilio en el que es llegia la grafia SIN-.⁵⁸ Així mateix, com ja s'ha esmentat, en el punt anterior sobre la ubicació Hübner i Veny consideraven falses les làpides degut a que les làpides cronològicament no eren d'època romana. Hübner tenia molts de dubtes sobre la autenticitat de les làpides. Va suposar que la grafia SIN- era falsa indubtablement.⁵⁹ Precisament, una de les inscripcions de Furió estava incompleta amb la inscripció SERENA trobada no a Sineu, sinó a Maó (Menorca).⁶⁰ A la inscripció estava escrit la grafia -NTA-, d'on suposadament provendria de CINIVNTA segons Furió. Així mateix, Hübner i Veny repudiaren la lectura de Furió proposant que el terme provendria de (Mago)NTA(na), ja que la inscripció fou trobada a Maó, i no a Sineu.⁶¹ Les dues inscripcions que més es tenen en compte per l'estudi de Guium i Tucis són de dos ciutadans: Cneus Gavius Amethystus i Pompeia Falconilla. Les dues inscripcions epigràfiques referides a les ciutats de Guium i Tucis demostren un interès pels historiadors. Especialment, per conèixer amb més profunditat, no només la vida dels personatges, sinó també de la municipalització i el seu *cursus honorum*. Aquests dos personatges serien importantíssims en el seu moment, ja que aquestes dues persones varen exercir un o dos càrrecs polítics. També resulta interessant la pertinença de la seva ciutadania i de la tribu del que provendria la seva família. També cal destacar algunes consideracions amb l'*Ordo* de la seva ciutat. Tota aquesta informació ha estat molt interpretada pels historiadors degut a que hi han moltes desavinences entre ells. Això ha duit a terme molts debats historiogràfics sobre el seu origen.

⁵⁷ Sobre el punt de la ubicació de Guium, Furió estudià dues làpides per justificar la ubicació de la ciutat a Sineu.

⁵⁸ Furió, 1842: 14.

⁵⁹ Hübner, 1889: 44. Borràs Rexach, 1978: 84.

⁶⁰ CIL 3712, CIB, 124.

⁶¹ Sánchez León, 2000: 255, 256.

4.1. El cas del ciutadà guiuntà Cneus Gavius Amethystus

Hübner en els seus estudis epigràfics atribueix a l'estudi de Guium a un pedestal. Aquest pedestal trobat a Tarraco sobre un *flamen*.⁶² Aquesta inscripció anava dedicat a un personatge anomenat Cneus Gavius Amethystus.⁶³ El pedestal data entre el 150-180 d.C. Fou trobat a Tarraco (actual Tarragona). La transcripció del epigrafi de Amethystus es transcriu de la següent forma:

CN(eo) . GAVIO . CN(ei) .
GAVI . SEVERI . FILIO
QVIR(rina)
AMETHYSTO .
BALEARICO . PALMENSIS
ET . GVIVNTANO
OMNIBVS . HONORIBVS
IN REBUS . PVBLICIS . SVIS
. FVNCTO .
flamini . p . h . c .
p . h . c

La traducció vendria a ser de la següent forma:

“A Cneus Gavius Amethystus, fill de Cneus Gavius Sever, (de la tribu) Quirina. Baleàric, de Palma i guiuntà. Que rebé tots els càrrecs de les seves Repúbliques. Flamen de la Província Hispania Citerior. La Província Hispania Citerior.”

La informació que descriu l'epigrafi se'ns diu que una inscripció on es rep el tractament honorífic del romà Amethystus. Sabem que Amethystus era fill de Cneus Gavius Sever i que la seva família era de la tribu Quirina. Per altre part, quant al seu lloc de

⁶² Era un sacerdot d'un culte. Tot ciutadà romà podia exercir de sacerdot.

⁶³ CIL II 567, 4218; CIB, 1965: 243, *app.* I, núm. 6. ILS 6935, ILER 1622, Zucca, 1998: 271-272. García Riaza i Sánchez León, 2000: 76. Mas i Negre, 2004: 23. Sánchez León i García Riaza, 2004: 117-131. Sánchez León, 2012: 38.

procedència, és originari de Balears, tenguent una doble *origo*⁶⁴ sent ciutadà de Palma i de Guium.⁶⁵ La forma epigràfica de BALEARICO PALMENSIS ET GVIVNTANO determinaria el gentilici formant la ciutat de *Cvium*, i que generalment, es llegiria *Cinium*.⁶⁶ Segons Mª Luisa Sánchez León, el nom de Cneus Gavius Amethystus porta un cognomen grec a altres ciutats com Palència i Mèrida qualificat com *Balearicus Palmensis et Guiuntanus*.⁶⁷ També esmenta de la seva adscripció a la tribu Quirina. Això seria una qüestió molt important degut a que el ciutadà Amethystus era originari de Guium. Aquesta teoria és possible degut a que a Palma estava adscrita la tribu Velina.⁶⁸ Un altre plantejament seria la possessió de dita tribu de forma individual deslligant-se de la ciutat de Guium i la realitat estatutària, ja que permetia tenir una major mobilitat espacial.⁶⁹ S'ha de destacar la fórmula epigràfica *Omnibus Honoribus in Rebus Publicis Suis Functo*. Això significaria que Amethystus va fer els respectius *cursus honorum* particular. Pel que fa el seu *cursus honorum*, Amethystus hauria estat un destacat magistrat a la seva època. Al haver tengut una doble ciutadania a Palma i Guium, és possible de que es tractaria d'un individu que va acumular molts de mèrits. Els mèrits atribuïts serien suficients per una *adlectio inter cives o in civium numerum* a Palma i a Guium.⁷⁰ Per últim, es menciona a que Amethystus exercí de *flamen* a la Província de la Hispania Citerior. La mateixa província de la Hispania Citerior li dedicà la inscripció aconseguint molta rellevància social i política dins les magistratures provincials. Aquest fet aportaria una hipotètica mobilitat en tres etapes pel mateix Amethystus a partir de l'època dels municipis flavis de l'arxipèlag.⁷¹ Destacaria un fet molt important: en primer lloc, la mobilitat interinsular entre les Balears. I un segon lloc una mobilitat extrainsular coneguda també pel nom de 'mobilitat múltiple' sent l'únic cas documentat a les Balears.⁷² El ciutadà Cneus Gavius Amethystus no només seria una figura molt important per la historiografia, sinó també per l'estudi de la municipalització de les Balears.

⁶⁴ Un *origo* era el lloc on fou oriünd. Sobre la qüestió de l'*origo* vegeu el punt següent sobre la municipalització.

⁶⁵ Hübner, 1889: 44.

⁶⁶ Hübner, 1889: 44-45.

⁶⁷ Sánchez León, 2012: 38.

⁶⁸ García Riaza i Sánchez León, 2000: 72. Sánchez León, 2012: 38-39.

⁶⁹ Sánchez León, 2012: 40.

⁷⁰ Andreu Pintado, 2004: 346. González Herrero, 2018: 141-149.

⁷¹ Sánchez León, 2012: 41, 42.

⁷² Sánchez León, 2012: 42.

4.2. El cas de Tucis: Pompeia Falconilla

La inscripció de Pompeia Falconilla ja és un cas més complexe. Aquesta inscripció ha estat objecte de moltes interpretacions pels historiadors.⁷³ En el treball destacaré dues interpretacions que han estat acceptades per la historiografia. La inscripció de Pompeia Falconilla fou trobada a Petra (Mallorca), de la qual desconeixem la seva cronologia. Jaume Juan Castelló estudià l'epígraf qüestionant la ubicació de Tucis.⁷⁴ L'estat de l'epígraf està mal conservada, ja que només es conserva un fragment d'aquest epígraf. Això fa que la inscripció sigui molt mal de llegir. La primera interpretació de la inscripció fou oferida per l'autor Jaume Juan Castelló. Seria transcrita de la següent forma:

POM(peiae)
QVI(nti) . F(iliae) .
FALC[onillae(?)]
Q(uinti) . POM[pei SOSI]
PRISCI . CO(n)S(ulis) . F(ilius)
*ORDO TAVCITAN(us/orum?)*⁷⁵

La transcripció es traduïria com:

“Per a Pompeia Falconilla, filla de Quintus. Quintus Pompeius Sossius Priscus, fill de Quintus, que fou cònsol. L'Ordo Taucitanus.”

La traducció de la primera interpretació explica com aquest epígraf fou donada amb honors a Pompeia Falconilla per l'Ordo Taucitanus. Coneixem també el nom del seu pare Quintus Pompeius Sossius Priscus. Un punt important de la traducció seria el càrrec polític que exercí el pare de Falconilla, qui fou cònsol de l'Ordo Taucitanus. Jaume Juan Castelló suggereix que per la falta de text incomplet l'última línia és

⁷³ Zucca, 1998: 154-155.

⁷⁴ Castelló, 2005: 371.

⁷⁵ CIB 61; HEp 7949: 7, 1997, 178 = 9, 1999, 238 = 16, 2007, 37. Juan Castelló, 2005: 371-375.

il·legible. Aquí troba problemes amb la interpretació del epígraf.⁷⁶ També desconeix si la grafia de les lletres es correcte.⁷⁷ Suposa també un problema de la denominació de l'Ordo Taucitanus, del qual Castelló dubta si TAVCITANVS seria la transcripció correcte.⁷⁸ Assegura també que la ciutat de Tucis era Taucis per la denominació a Taucitanus. Aquesta lectura que fa Castelló s'acostaria a les lectures de *Cunici* i *Thuscium*.⁷⁹ La segona interpretació sobre Falconilla aniria referit no a Tucis, sinó a Tarraco. La interpretació fou transcrita de la següent manera:

POM[(*peiae*)]
QVI[(*nti*) . *F*(*illiae*)]
FALCO(*nillae*)
Q . POM[(*pei*) *Sosi*(*i*)]
PRISCI . [*SORORI*]
[OR]DO TAR[*RRACON*(*ensis*)]⁸⁰

La traducció de la transcripció seria el següent:

“Per a Pompeia Falconilla, filla de Quintus, germana de Quintus Pompeius Sossius Priscus de l'Ordo Tarraconensis.”

Aquesta segona interpretació ha suscitat moltes teories. Mayer i Olivé qüestionen si es fa referència a dues persones diferents. Trobam dues Falconilles documentades: La primera seria Pompeia Falconilla, suposadament de Tarraco. I la segona que seria Pompeia Sosia Falconilla. Alguns autors la consideren la mateixa persona. Raepsaet-Charlier qüestionen que Pompeia Falconilla podria ser filla de Quintus Pompeius Falco i germana; i no filla de Quintus Pompeius Sossius Priscus.⁸¹

⁷⁶ Juan Castelló, 2005: 374, 375.

⁷⁷ Aquí Castelló desconeix si la lletra indicada del text seria un `S`. Qüestionen si hagués hagut una `V`.

⁷⁸ Juan Castelló, 2005: 375.

⁷⁹ Juan Castelló, 2005: 375.

⁸⁰ CIB 61; Raepsaet-Charlier, 1987: 512-514. Jordán Lorenzo, 2002: 176. García Riaza, 2005: 88. Mayer i Olivé, 2005a: 43; 2015b: 263-264. Sánchez León, 2012: 131-134.

⁸¹ Raepsaet-Charlier, 1987: 513.

5. La municipalització de Guium i Tucis

Sobre la municipalització de Guium i Tucis va relacionat amb l'epigrafia. En el punt anterior hem vist els exemples del guintà Cneus Gavius Amethystus i de Pompeia Falconilla. Aquests dos exemples serveixen per l'estudi de les magistratures locals que hi havien entre ambdues ciutats. També va relacionat amb l'estudi de la condició com a *Oppida Latina*, dels quals tenim alguns casos d'estudi d'alguns historiadors. Els *Oppida Latina* (ciutats llatines) eren ciutats que tenien un status de ciutats menors amb dret de ciutadania llatina. A Mallorca, Guium i Tucis tal com esmentava Plini el Vell eren *Oppida Latina*. No obstant això, no sabem exactament a quin any ni tampoc en quin moment se'ls hi concedí l'status de ciutat llatina.⁸² Ja coneixem com Guium i Tucis eren *Civitates Stipendiariae* pagant un tribut, una política habitual a les pautes administratives de l'expansió republicana.⁸³ Es tractaria, doncs, d'una transformació de núclis autòctons preromans presentant nous status de caràcter municipal.⁸⁴ Alguns autors consideren els *Oppida Latina* com a "noves" comunitats promulgades per Vespasià entre el 73-74 d.C amb l'Edicte de Llatinitat.⁸⁵ Precisament, a l'època dels emperadors flavis, les ciutats menors de les Balears (Ebusus, Iamo i Mago) es convertiren en municipis flavis.⁸⁶ És possible que el canvi de municipalitat fos a partir d'època preflàvia. Hi ha un altre explicació que estaria en relació als *Oppida* a un tipus de llatinitat inexistent a època imperial i a canvi operat a la seva condició jurídic-administrativa durant l'època d'August.⁸⁷ Ortiz de Urbina proposa dos plantejaments metodològics sobre els *Oppida Latina* i el *Ius Latii*: en primer lloc, esmenta que els *Oppida Latina* tenen que ser interpretats com a *municipia latina* sorgint durant l'època augustal, encara que alguns dels *Oppida Latii* reberen l'estatut llatí amb anterioritat a l'inici del Principat promocionant-se a l'estatut de *coloniae*.⁸⁸ En segon lloc, esmenta que alguns *Oppida Latina* reberen l'estatut llatí a partir del principat de Claudi o el de Vespasià com a referents cronològics més precisos per a la presència de *Municipia Latina* a l'àmbit provincial, sense que aquesta afirmació suposàs que fos l'única

⁸² Espinosa Espinosa, 2018: 401, 402.

⁸³ García Rianza i Sánchez León, 2000: 67-68. Sánchez León i García Rianza, 2004: 118.

⁸⁴ García Rianza, 2005, 85

⁸⁵ García Rianza, 2003: 81. Espinosa Espinosa, 2018: 409.

⁸⁶ Zucca, 1998: 107, 147. García Rianza i Sánchez León, 2000: 72-73.

⁸⁷ Sánchez León i García Rianza, 2004: 119. Espinosa Espinosa, 2018: 406.

⁸⁸ Ortiz de Urbina, 2012: 650.

fórmula d'organització cívica possible per a una comunitat beneficiada amb una ciutadania llatina.⁸⁹

Respecte al *cursus honorum*, trobam a les ciutats de Guium i Tucis l'exercisi de magistratures locals així com sacerdocis cívics per notables ciutadans locals. Segons García Riaza, molts d'ells es desplaçaren a altres ciutats mallorquines en recerca de major promoció social i personal.⁹⁰ Dins el cas de Guium trobam el cas de Cneus Gavius Amethystus. Probablement, Amethystus exercí un *cursus honorum* primer a Guium, i després a Palma com a *aedil o duunvir*; i acabant la seva carrera política com a *flamen* a la Hispania Citerior.⁹¹ Es creu que Tarraco fou la ciutat on els ciutadans amb *origo* balear exercisin a la capital provincial el seu *cursus honorum* degut a que Tarraco és el lloc on s'han trobat i registrat més fonts epigràfiques.⁹² Trobam una relació de Amethystus amb els Clodi de Tarraco havent una connexió socio-política entre ells.⁹³ Sobre la qüestió de l'*origo* a les Balears, González Herrero posa l'exemple d'Amethystus. Creu que Amethystus tenia el seu *origo* com a baleàric, de la qual suggereix que fos oriünd d'un municipi flavi (probablement Guium) situant-lo a Ses Salines.⁹⁴ El cas d'Amethystus es veuria implicat degut a que tenia la doble ciutadania a Palma i a Guium. Per tant, es tractaria de canvis per *domicilia translationem*.⁹⁵ Aquesta *domicilia translationem* es relacionaria amb la qüestió de les tribus de les Balears. Sobre la tribu de Cneus Gavius Amethystus ens diu que perteneixia a la tribu Quirina. Tenim constància de la tribu Quirina a partir del S. II d.C. Aquesta tribu era estatutària a les ciutats d'Ebusus, Mago i Iamo, a partir de les concessions d'aquestes ciutats com a municipis romans flavis.⁹⁶ Els efectes del *Ius Latii* a l'època flàvia per Hispània promulgat per Vespasià, propicià l'integració i la romanització a partir del 150-180 d.C.⁹⁷ És ben possible que Amethystus entràs a la tribu Quirina després del seu *cursus* municipal expressat per la fórmula epigràfica *Omnibus honoribus in rebus publici sua functus* sent present a moltes altres inscripcions honorífiques hispàniques datades

⁸⁹ Ortiz de Urbina, 2012: 651.

⁹⁰ García Riaza, 2003: 82.

⁹¹ García Riaza, 2003: 82-83.

⁹² García Riaza, 2003: 83.

⁹³ Cabrelles, 2013: 9.

⁹⁴ González Herrero, 2018: 146.

⁹⁵ González Herrero, 2018: 147.

⁹⁶ González Herrero, 2018: 148. Andreu Pintado, 2004: 346, 356. García Riaza i Sánchez León, 2000: 72.

⁹⁷ González Herrero, 2018: 148-149.

entre el 140-160 d.C.⁹⁸ Per altra banda, en relació amb la tribu Velina de Palma, trobam un cas d'estudi respecte al guintà Amethystus. María José Pena qüestiona l'onomàstica romana atribuïda a Gavius.⁹⁹ Segons explica Pena, Gavius Amethystus havia tengut el seu *origo* a Guium passant després a Palma, de les quals l'estudi dels gentilicis podria tenir relació amb la tribu Velina.¹⁰⁰ La nomina més interessant per Pena és el de Cavius/Gavius sent important a les ciutats de Tarraco i Gades. Gavius a Tarraco seria un gentilici molt important degut a la abundant documentació epigràfica.¹⁰¹ Així mateix, en referència a Guium no ens aporta cap més informació.¹⁰²

Respecte a la ciutat de Tucis, trobam el cas de l'inscripció de Pompeia Falconilla.¹⁰³ La municipalització de Tucis podria identificar-se a partir de la referència al seu Ordo Decurional anomenat com *Ordo Taucitensis*.¹⁰⁴ Segons alguns aspectes vists a l'epigrafia, Pompeia Falconilla podria haver estat membre d'una prestigiosa família de l'Ordo decurional de Tucis.¹⁰⁵ Segons alguns experts Pompeia Falconilla, podria tenir relació amb una altra Falconilla. Aquesta altra seria Pompeia Sosia Falconilla tenguent relacions de parentesc amb Quintus Pompeius Falco.¹⁰⁶ Aquest personatge, fou cònsol en el 108 d.C. O també, de Quintus Pompeius Sosius Priscus, que fou cònsol en el 149 d.C. Zucca analitza la problemàtica de la inscripció i de la relació de parentesc de Falconilla.¹⁰⁷ Sobre els aspectes de l'adscripció a la tribu del que perteneixia Falconilla, trobam una possible filiació a la tribu Quirina per via paterna.¹⁰⁸ Es possible que el seu pare Quintus Pompeius Sosius Priscus perteneixés a la tribu Quirina.¹⁰⁹ La possibilitat de l'adscripció de Falconilla a la tribu Quirina tendria una aproximació propera al cas de Guium. Així mateix, s'en desconeix la seva relació per la falta de lectura de la inscripció i pel desconeixement de la seva cronologia.

⁹⁸ González Herrero, 2018: 149. Andreu Pintado, 2004: 355.

⁹⁹ Pena, 2004: 76-77.

¹⁰⁰ Pena, 2004: 78

¹⁰¹ Pena, 2004: 80-81.

¹⁰² Pena, 2004a: 81; 2005b: 266.

¹⁰³ García Riaza, 2005: 88.

¹⁰⁴ Sánchez León, 2012: 131-132.

¹⁰⁵ Sánchez León, 2012: 132.

¹⁰⁶ Raepsaet-Charlier, 1987: 512-514. Jordán Lorenzo, 2002: 176. García Riaza, 2005: 88. Mayer i Olivé, 2005a: 43; 2015b: 263-264. Sánchez León, 2012: 132-133.

¹⁰⁷ Zucca, 1998: 154-155.

¹⁰⁸ Andreu Pintado, 2004: 347.

¹⁰⁹ Andreu Pintado, 2004: 348.

6. Conclusions

En conclusió, les ciutats de Guium i Tucis són considerades les dues ciutats més desconegudes pels historiadors. Això és degut a la falta de dades, que ha impedit constatar la seva localització i obtenir una idea concreta de com era el seu origen. D'altra banda, no tenim indicis topogràfics ni arqueològics. La poca informació en relació a la seva ubicació dins la historiografia balear genera importants dificultats per l'anàlisi d'ambdues ciutats. Les fonts historiogràfiques sobre les dues ciutats mostren uns trets molt semblants. La manca d'evidències i de registres arqueològics fan dubtar de la seva validesa. Algunes hipòtesis i teories interpretatives poden suggerir l'existència de les ciutats de Guium i Tucis. En canvi, algunes fonts vistes en els anteriors punts poden oferir certs indicis.

Com a primer punt, destaco el fet històric de la romanització de les Balears respecte a Guium i Tucis. L'origen de les dues ciutats vendria dins el marc de la conquesta de Quint Cecili Metel en el 123 a.C. Després de la conquesta del 123 a.C, el plà de repartiment i de la divisió de terres per centuriació romana integraria alguns assentaments preromans que es convertiren en *civitates stipendiariae*. La transformació estatutària de Guium i Tucis (passant de ser antigues poblacions indígenes a ciutats stipendiàries) tendria certa rellevància dins la política administrativa romana de les Balears.

Per altre part, estaria el punt dels assentaments rurals a Mallorca. Aquest punt és el més problemàtic per la diversitat d'assentaments rurals que hi han a Mallorca. Com ja he explicat, els assentaments rurals tendrien relació amb els problemes d'ubicació d'ambdues ciutats. Molts d'autors ubiquen les ciutats de Guium i Tucis entorn a la zona del Pla, del Llevant i del Migjorn mallorquí. Això és degut a la presència de vestigis romans datats de l'època de la romanització. Els historiadors i antiquaristes mallorquins com Antoni Furió i Mossèn Pinya ubicaren les ubicacions de les dues ciutats entorn a Sineu i Manacor. Altres casos d'ubicació són a Ses Salines, i també a Petra.

En segon lloc, destaquen les fonts literàries extretes dels autors clàssics com el cas de Plini el Vell. Plini el Vell a la seva *Naturalis Historia* ens indica els noms de les ciutats de Guium i Tucis com a *Oppida Latina*. El problema de la font pliniana és la manca d'informació específica sobre les dues ciutats. No sabem ni les seves ubicacions, ni les distàncies entre les ciutats, ni tampoc l'any de les seves fundacions. No obstant això, Plini és l'única font literària que ens parla de les dues ciutats.

Precisament, en el S.XIX, els lingüistes anglosaxons estudiaren i reinterpretaren els textos plinians canviant els noms de Guium i Tucis pels noms de *Cinium* i *Cunici*. Antoni Furió fa un recull d'aquestes noves reinterpretacions, i les justificà amb la qüestió de la seva ubicació. En canvi, degut a un error de la traducció anglo-saxona els noms de *Cinium* i *Cunici* foren de nou canviades i reeditades pel topònim original.

En tercer lloc, destaca la font toponímica àrbiga sent una de les poques fonts que coneixem sobre els possibles noms de Guium i Tucis. Ja he explicat com Antoni Furió fa servir els topònims de les interpretacions anglosaxones de *Cinium* i *Cunici* per justificar la qüestió de la ubicació a Sineu. Per altre banda, Furió també emprà el topònim àrab escrit en els textos documentals medievals catalo-aragonesos del Ss.XI-XIII per la seva justificació. Furió explicava que la ciutat de *Cinium* es trobava ubicat al municipi de Sineu per la seva aparença toponímica. Aquesta aparença amb el nom de Sineu evolucionà a la toponímia àrbiga amb el nom de *Jijnau/Sixneu*. D'aquest topònim s'originaria de *Sinium* dins els textos catalo-aragonesos.

Precisament, aquests documents són l'única evidència probable del possible topònim de Tucis. Els documents catalo-aragonesos més reconeguts són el Liber Maiolichinus de 1149, el Llibre del Repartiment de Jaume I de 1230 i la Rembrança de Nunó Sanç de 1230. Aquests documents tenen el topònim d'una alqueria àrab ubicat al districte musulmà de Sineu-Petra (*Jijnau-Batra*) anomenada Alqueria Al-Tuze. Així mateix, les fonts medievals no especifiquen tampoc la seva ubicació ni la seva localització exacte. Per tant, la justificació de les seves ubicacions explicades per Furió, i sobretot d'altres autors, no demostren cap evidència clara de la seva ubicació exacte.

En quart lloc, trobam l'epigrafia respecte a dues inscripcions de dos personatges: Cneus Gavius Amethystus i Pompeia Falconilla. Aquestes inscripcions serien les úniques fonts que poden demostrar certs indicis de l'existència de Guium i Tucis. Així mateix, les fonts epigràfiques sobre ambdues ciutats són escasses. De les dues inscripcions, el més important és l'epigrafi de Cneus Gavius Amethystus. Aquesta inscripció fou trobada a Tarraco sent la més registrada i documentada respecte a Guium. Sobre aquest personatge veim que tenia una doble ciutadania a Palma i Guium; i que perteneixia a la tribu Quirina. Fou també *flamen* de la Hispania Citerior, i exercí un *cursus honorum*. Aquesta inscripció ens aporta una informació important sobre la municipalització, ja que Amethystus exercí un *cursus honorum* local com a *aedil* i *praetor*. El cas de Pompeia Falconilla ja seria més complexe degut a la mala conservació de la inscripció. L'epigrafi fou trobat a Petra (una possible evidència de la ciutat de Tucis). S'ha discutit molt de les diferents interpretacions del text ó, i també, de l'*Ordo*, el qual pertanyia.

Per últim, destaca la municipalització de Guium i Tucis relacionat amb l'epigrafia. Ambdues ciutats derivarien d'antics poblats preromans que es convertiren en nuclis stipendiaris. Al llarg del procés de la romanització a les Balears, les ciutats de Guium i Tucis tengueren certa rellevància al convertir-se en *Oppida Latina* per l'Edicte de Llatinitat de Vespasià entre el 73-74 d.C. Precisament, coincideix amb el canvi de municipalització de Ebusus, Iamo i Mago com a municipis flavis. Sobre les magistratures que hi havien a Guium i Tucis destaquen les magistratures menors de *aedil* i *duunvir*, les quals el ciutadà oriünd de Guium, Amethystus, exercí a Guium i després a Palma. També destaca la seva adscripció a la tribu Quirina coincidint amb l'adscripció de la tribu Quirina a Ebusus, Iamo i Mago. Pel cas de Tucis, destaca el fet de Falconilla dins l'*Ordo Taucitanus* sent l'única referència institucional a Tucis. En tot cas, no coneixem res més sobre la municipalització de Tucis, ja que Guium i Tucis es mantenien com a *Oppida Latina* fins el canvi a municipis flavis. Emperò, la falta de prospeccions arqueològiques i de dades topogràfiques fan molt difícil la localització de Guium i Tucis. Un problema que malauradament segueix sent un repte pels historiadors.

Bibliografia

ANDREU PINTADO, J. [2004]. «Apuntes sobre la Quirina tribus y la municipalización Flavia de Hispania», *Revista portuguesa de Arqueología, Volumen 7, 1*, 343-364.

AMENGUAL I QUETGLES, J. [2000]. «El tractament de les Illes Balears en la TIR i en l'Iberische Landeskunde», *Mayurqa*, 26, 245-251.

AMENGUAL I QUETGLES, J. et alli [2003]. «La conquesta romana i la planificació del territori a Mallorca», *Mayurqa*, 29, 11-26.

ARRIBAS PALAU, A. [1983]. «La romanització de les Illes Balears», Lliçó inaugural de 1983-1984, Universitat de les Illes Balears.

AGUILÓ, C. [2008]. «Punts de suport centremediterrànis i nord-africans per a la toponímia baleàrica», *Revista d'Estudis Romànics de l'Institut d'Estudis Catalans*, 30, 255-261.

BOFARULL, P. [1876]. *Repartimientos de los reinos de Mallorca, Valencia y Cerdeña*. Barcelona: Imprenta de l'Arxiu del Regne d'Aragó.

BORRÁS REXACH, C. [1978]. «Los honderos baleares», MASCARÓ PASSARIUS, J. (Coord.), *Historia de Mallorca*, Tomo II, Palma de Mallorca, 82-84.

BARCELÓ, M. [1980]. «Nou nòtules sobre toponímia de Mayurqa i Mallorca», *Revista Els Marges*, 18-19, 39-45.

CABRELLES, I. [2013]. «Elits ciutadanes i propietat rural durant l'Alt Imperi. El cas dels Clodii de Tarraco», *Pyrenae*, 44, Volum 2, 7-32.

CASASNOVAS, M.A. [2005]. *Història de les Illes Balears*, Palma de Mallorca.

CARDELL, J. et alli [1989]. «La continuidad de ocupación en época romana de los asentamientos prerromanos de Mallorca», *Revista L'Africa Romana*, Atii del VII Convegno di Studio Sassari, 15-17 dicembre 1989, 703-725.

CARDELL, J. et alli [1996]. «Nuevas perspectivas en torno a la romanización de la isla de Mallorca. El mundo rural», *Mayurqa*, 23, 9-30.

COROMINAS, J. i MASCARÓ PASSARIUS, J. [1989]. *Onomasticon Cataloniae*. Volumen I, Barcelona.

CORTÉS Y LÓPEZ, M. [1836]. *Diccionario geografico-histórico de la España Antigua: Tarraconense, Bética y Lusitania Tomo II*, Imprenta Real de Madrid.

ESPINOSA ESPINOSA, D. [2018]. «Bases teóricas para el estudio histórico de los oppida veteris Latii de Hispania», *Gerión*, 36, 401-425.

ESTARELLAS, M.M. et alli [1991]. «Evolución de los estudios sobre la romanización de la isla de Mallorca», *Trabajos de Prehistoria*, 48, 135-146.

FURIÓ, A. [1842]. *Carta histórico-crítica sobre el lugar que ocupó la antigua Cinium*, Biblioteca de Montserrat, Quart 49, 11, Catalunya.

FONT JAUME, A. et alli [1990]. *Les Illes a les fonts clàssiques*, Palma de Mallorca.

FONT JAUME, A. [1999]. «Nòtules de toponimia llatina preislàmica. Composts i derivats de villa a Mallorca», *BSAL*, 55, 65-84.

GONZÁLEZ HERRERO, M. [2018]. «Adlecti inter cives en las colonias y municipios de Hispania», *Revista Portuguesa de Arqueología*, 21, 141-154.

GARCÍA RIAZA, E. i SÁNCHEZ LEÓN, M.L. [2000]. *Roma y la municipalización de las Baleares*, Palma.

GARCÍA RIAZA, E. [2005]. «Ciudades romanas de Baleares: estatutos jurídicos», coord. per SÁNCHEZ LEÓN, M.L. i BARCELÓ CRESPI, M. *L'Antiguitat clàssica i la seva pervivència a les Illes Balears: XXIII Jornades d'Estudis Històrics Locals*: Palma, del 17 al 19 de novembre de 2004, 83-95.

GARCÍA RIAZA, E. [2003]. «Las ciudades romanas de Mallorca y su diversidad estatutaria», *Mayurqa*, 29, 71-83.

GINARD BUJOSA, A. i RAMIS PUIG-GROS, A. [2019]. «La toponímia del repartiment al districte de Sineu», XXII Jornada d'Antroponímia i Toponímia, 121-144.

HUBNER, E. [1889]. «Monumentos epigráficos de las Baleares», *BSAL*, 98, 41-44.

JORDAN LORENZO, A.A. [2002]. «Homenaje senatorial en la Península Ibérica», *POLIS Revista de ideas y formas políticas de la Antigüedad Clásica*, 14, 147-176.

JUAN CASTELLÓ, J. [2005]. «La ciutat perduda de Tucidis», coord. per SÁNCHEZ LEÓN, M.L. i BARCELÓ CRESPI, M. *L'Antiguitat clàssica i la seva pervivència a les Illes Balears: XXIII Jornades d'Estudis Històrics Locals*: Palma, del 17 al 19 de novembre de 2004, 371-376.

MAS I NEGRE, P. [2004]. *Estudi interdisciplinari de l'epigrafia mallorquina*, Treball de Fi de Carrera, Barcelona.

MAYER I OLIVÉ, M. [2005]. «Les Illes Balears i llur reflex a les fonts literàries i epigràfiques. Revisió d'alguns aspectes», coord. per SÁNCHEZ LEÓN, M.L. i BARCELÓ CRESPI, M. *L'Antiguitat clàssica i la seva pervivència a les Illes Balears: XXIII Jornades d'Estudis Històrics Locals*: Palma, del 17 al 19 de novembre de 2004, 39-51.

MAYER I OLIVÉ, M. [2015]. «Novetats i revisions d'inscripcions romanes de les Illes Balears», VI Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears 2014, 261-264.

ORFILA PONS, M. [2009]. «Asentamientos rurales romanos en las Islas Baleares», Actes del Simposi: Les vil·les romanes a la Tarraconense, Vol.2, Barcelona, 73-86.

ORFILA PONS, M. [2006]. «La época romana en las islas Baleares: la documentación arqueológica», en *El concepto de lo provincial en el mundo antiguo. Actas en homenaje a la profesora Pilar León*, Córdoba, Vol.1, 201-224.

ORFILA PONS, M. i CHÁVEZ, E. [2006]. *Historia de las Islas Baleares. Tomo IV: Las Baleares en época antigua y tardoantigua*, Palma de Mallorca.

ORTIZ DE URBINA ALAVA, E. [2016]. «Tarraconenses e «Hispani/-ae Tarraconenses». Entorno a la memoria cívica y provincial en la colonia Iulia Vrbs Triumphalis Tarraco», *Revista de Historiografía*, 25, 317-341.

ORTIZ DE URBINA ALAVA, E. [2012], «Derecho latino, organización cívica y elites hispanas», en J. SANTOS YANGUAS y otros (ed.), *Revisiones de Historia Antigua: Romanización, fronteras y etnias en la Roma antigua: El caso hispano*, Universidad del País Vasco, Vitoria, 631-664.

PÉREZ OROZCO, S. [2006]. «Componentes toponímicos típicos de las lenguas paleohispánicas», *ARSE*, 40, 17-28.

PÉREZ OROZCO, S. [2015]. *La lengua de los baleáricos*, Tesis Doctoral UNED, Madrid.

PENA GIMENO, M.J. [2004]. «La tribu Velina en Mallorca y los nombres de Palma y Pollentia», *Faventia*, 26, 69-90.

PENA GIMENO, M.J. [2005]. «La tribu Velina en Mallorca. Los Caecili Metelli el Piceno y las gentes de Sa Carrotja», coord. per SÁNCHEZ, M.L. i BARCELÓ CRESPI, M. *L'Antiguitat clàssica i la seva pervivència a les Illes Balears: XXIII Jornades d'Estudis Històrics Locals*: Palma, del 17 al 19 de novembre de 2004, 261-276.

PINYA, B. [1953]. *El Museo Arqueológico y la basílica primitiva de Manacor*, Manacor.

PREVOSTI, M. [2019]. «Poblament i economia agrària a la Conventus Tarraconensis a les Illes Balears i les Pitiüesses», *Catalan Historical Review*, 12, 119-135.

SÁNCHEZ LEÓN, M.L. [2000]. «Una flaminica en la Menorca altoimperial», *Mayurqa*, 26, 253-258.

SÁNCHEZ LEÓN, M.L. i GARCÍA RIAZA, E. [2004]. «La municipalització de les Balears (ss. II aC-II dC)», a ORFILA PONS, M. i CAU ONTIVEROS, M.A. (coord.), *Les ciutats romanes del llevant peninsular i les Illes Balears*, Barcelona, 117-137.

SÁNCHEZ LEÓN, M.L. [2012]. *Les Balears romanes. Nous estudis*, Palma.

RAEPSAET-CHARLIER, M. TH. [1987]. Prosopographie des femmes de l'ordre senatorial (I-II siècles), *Académie Royale de Belgique. Classe des Lettres*. Fonds René Draguet, Tome IV, Louvain.

ROSSELLÓ BORDOY, G. [2007]. «Documentación feudal y arqueología andalusí: el caso de Mallorca», *BSAL*, 63, 409-422.

ROSSELLÓ BORDOY, G. [2003]. «El recuerdo de la Antigüedad clásica en el Repartiment de Mallorca», *Mayurqa*, 29, 225-234.

VENY, C. [1965]. *Corpus de las Inscripciones Baleáricas hasta la dominación árabe*, Madrid.

ZUCCA, R. [1998]. *Insulae Baliares. Le isole Baleari sotto il dominio romano*, Roma.